

génykezdet és zárlat: „*Gyakran leírtam a halált, de nem olyanképpen, mint amiól iszonyodom, sem mint az elnémulás helyét, hanem inkább érdekesítő tényként, amely mindennek másképpen való áttekintésére serkent.*” A zárószakasz himnikus állítása pedig ekként: „*Azt mondják, hogy az ember élete során csak egyszer néz szembe önmagával. Egyesek ezt úgy nevezik: isten arcának folismerése. Am azok, akik mindenben üzenetet és előjelet látnak, isten arcának folismerését az ember halálos orcájának tekintik.*” Azt gondolom, Mirko Kováč művészetének széthordható kincse mindaz, ami számára az élet és a halál fogalomkörébe tartozik. Az embernek földi életénél fogva találkozási pontja a halállal, mely visszaadja a szemé világát – lehet, hogy az lesz az egyetlen igaz történet, amely azzá válik az író számára. Lásd e dolgozat mottóját.

Ha ma kellene lefordítani Mirko Kováč könyvét – ez különösebb jóstehetség nélkül megállapítható –, nehézségekbe ütközne. A délen dúló háború miatt is, de még inkább azért, mert a rendszerváltozással bekövetkezett morális elégtétel a volt keleti szamizdat és a nagy nyugati emigrációs és nem emigrációs művek felé orientál. Félő, hogy rövid távon szépirodalmi tájékozódásunk egyoldalúvá válik.

Szerencse, hogy Mirko Kováč kiváló műve még a nyolcvanas-kilencvenes évtized fordulóján íródhatott „magyar nyelvű könyvvé”. A fordítás minőségéről csak közvetetten tudok szólni, Kováč korábbi könyveinek fordítását és a Danilo Kis-magyarításokat használva lakmuszpapírnak, így alkotva valamelyest véleményt e rokon prózák nyelvi karakterét illetően. Az ÉGBÉLI JEGYESPÁR-t fordító Brasnyó István a harmadik Kováč magyar nyelvű megszólaltatóinak sorában: az EURÓPAI KÖLTÉSROTHADÁS-t Borbély János, a BEVEZETÉS A MÁSIK ÉLETBE című montázsregényt Radics Viktória jegyezte. Radics szikár metszésű, tárgyilagos mondatait találóbbnak érzem a szerb író mondanivalójához és egyéniségéhez – Brasnyó szövege hűvösebb csillogású, még a pompázatos természetfestő részletek esetében is. Persze keményre kalapált műfordítás mindkettőjüké, hiszen tudják, hogy a fantasztikum és költőiség lokális kevercse, regionális realizmusa kilengést nem enged, a bölcséleti jegyekkel gazdag lírai színek teltségét és pontosságát kívánják meg.

A fordítás egyben értelmezés – ez teszi mássá a magyar szövegeket. A baj akkor következik be, ha e másság megmástitja az írói gondolatot. Brasnyó megfelel a kihívásnak. Teljesítménye nem csekély, hiszen az író, akit fordított, a próza eleven nyelvét – korunkban űde színpadként – öndisztraháló helyett mondanivalója építésére használta.

Mohai V. Lajos

KRITIKAPÁLYÁZAT

HORROR GYERMEKEKNEK

Roald Dahl: *Szofi és a HABÓ*
Fordította Nagy Sándor
Móra, 1990. 166 oldal, 58 Ft

Nemes Nagy Ágnes szokta volt hangsúlyozni, hogy az úgynevezett *gyerekkviers* lényegileg nem különbözik a felnőttek számára írott verstől: „*A jó gyerekkviers is ugyanolyan verscsiréből indul, mint a valódi vers. Csak a feldolgozási módja, az előadási módja más.*” Mindez – mutatis mutandis – az *igazán jó* gyerekregényről, gyerekfilmről, gyerekszínházról is elmondható. Persze nem arról van szó, hogy *ugyanabból* a csiréből lett ez is, az is: ha akarom, Ekhnáton, ha akarom, Titilla kandúr. De hát miben *ugyanolyan* a jó irodalom és a jó gyermekirodalom? Nyilván vége nincs esztétikai fejtegetések következhetnének most a jó irodalom mibenlétéről, befogadásról és befogadókra, egyetemes elvekről vagy azok nemlétéről, ízlésekről, korszakokról, évszakokról, napszakokról és a többi – de helyesebb talán a magunknak állított csapdát kikerülni. A jó gyermekirodalom *nem más minőség*: ugyanannyira irodalom, mint a felnőttnek szánt, s ugyanúgy ezerféle módon lehet jó vagy kevésbé jó, zseniális vagy elhibázott, mint amaz. Nincs kétféle irodalom, hanem egyféle van, s ezen az egyen belül persze millióféle. S ha egy író úgy látja, máshogyan kell beszélni gyerekközönséghez, mint a felnőtt olvasóhoz, bizonyára igaza van – de ez a „máshogyan” nem jelentheti az ihletettség és a gon-

dos szövegformálás hiányát, az író nem mondhat le a jelentés sokrétűségéről, a mű világának tágasságáról.

Szerencsénkre és örömünkre az újabb magyar irodalom bővelkedik elsőrangú gyerekkönyvekben: Weörestől Mándyig, Nemes Nagy Ágnestől Szabó Magdáig, Kormos Istvántól Lázár Ervinig hosszú névsort sorolhatnánk. És ennek ellenére a gyerekkönyvnek nincs igazi rangja. Valljuk be, igencsak csodálkozunk, ha egy íróról, akit más oldaláról ismerünk, kiderül, hogy gyerekeknek is ír. Én legalábbis így jártam Roald Dahllal.

Dahl „felölttíróként” régóta ismert a magyar olvasóközönség számára. Finoman horrorisztikus történeteiből Borbás Mária kitűnő fordításában már a hatvanas évek végén olvashattunk egy kötetre valót (SZUPERPEMPŐ, Európa Zsebkönyvek, 1968), s ez a könyv a nyolcvanas években két új kiadást is megért. Dahl ismertségét és népszerűségét növelte a novelláiból készült, MEGHÖKKENTŐ MESÉK című remek tévéfilmsorozat is.

Roald Dahl egyik elbeszélésében a várandós asszonyka egy fagyott ürücombbal agyonüti válni óhajtó férjét, majd a *corpus delicti*t, miután ropogósra sütötte, megeteti a gyilkos tárgy után kutató rendőrökkel (ÁLDOZATI BÁRÁNYCOMB). A HÁZINÉNI című elbeszélés címszereplője, kedves, jámbor idős hölgy, mesterfokon űzi hobbiját, a mumifikálást; a nála megszálló fiatalember az igényes gyűjtemény következő, kiszemelt darabja. A NYAK című elbeszélés egy gazdag, főúri házaspár rossz házasságát mutatja be. A világszépe feleség udvarlójával enyeleg a kastély parkjában, s játékból bedugja a fejét egy modern faszobor szűk nyílásába, és beszorul. A férjet egy pillanatra megkísérti a lehetőség, hogy ne a fát, hanem a nő nyakát vágja el a fejszével.

Az elbeszélések szűzséjének földézése nem érzékelteti, hogy milyen nagyszerűen ért Dahl az atmoszférateremtéshez és a feszültségkeltéshez, milyen kitűnő ritmusú elbeszélő – de írói képzetének jellege érzékelhető. Dahl kedveli az extremitást, különös fantáziával alkotja meg történeteit, írásai egyszerre rendkívül szellemesek és szívszorítóan rémületesek. Sok Dahl-írás az igényes rémtörténetnek abba a vonulatába sorolható,

amelynek tiszteletre méltó mestere, feltalálója Edgar Allan Poe.

Horrorisztikus fantázia és gyermekirodalom? A mi kultúrtájunkon ez elgondolhatatlan antagonizmus. Ezért váratlan, hogy Dahl gyerekkönyveket is ír. Pedig ír! Az elmúlt két évben három is megjelent magyarul különböző kiadóknál: KARCSI ÉS A CSOKOLÁDÉGYÁR (fordította Borbás Mária, a versbetéteket fordította Kiss Zsuzsa, Park, 1990); MATILDA HÁROM CSODÁJA (fordították ugyanők, Biográf, 1991), valamint a SZOFI ÉS A HABÓ. Korábban csupán egy Dahl-gyerekkönyv jelent meg magyarul, a DANNY, A SZUPERSRÁC (fordította Borbás Mária, Móra, 1985).

E könyvek többségében Dahl *majdnem* jól fésült, *majdnem* rendes gyerekregényírónak mutatkozik. A KARCSI ÉS A CSOKOLÁDÉGYÁRban egy amolyan minden gyerek álma csokigyár leírása szerepel, csokifolyóval, automatakkal, csodákkal, s Vonka úr, a tulajdonos kedvesen vezeti végig az öt kiválasztott gyereket és szüleiket a gyáron. Van azért a könyvben „dahlos” többlet: a falánk, dagadt Bendő Bandi torkossága miatt bekerül a karamellautomata csőrendszerébe, és szörnyű útja végén egészen normális alakú gyereként kerül elő. A DANNY, A SZUPERSRÁC félárva címszereplője benzinkutas apjával él egy lakókocsiban. Dickens mai környezetben – mormolja kedvetlenül a felnőtt olvasó. De nem: egyszer csak kiderül, hogy az apa kedves szórakozása a vadászás, s ettől kezdve a kilencéves Danny és apja együtt járnak fácánt lopni – pusztá kézzel! – az undok Victor Hazell úr erdejébe. Horror ugyan nincs, de izgalmas és burleszk vadászkalandokon szórakozik az olvasó. A MATILDA HÁROM CSODÁJA főszereplője elhanyagolt, ámde zseniális öt éves kislány, aki megmenti tanító nénijét, a rokonszenves Édess kisasszonyt a gonosz igazgatónőtől, Ordass kisasszonytól. Ordass igazgatónő hajánál fogva megforgatja és elhajtja a gyerekeket, maga a megtettesült hatalmi gőg és durvaság.

Ezek a könyvek, mondom, *majdnem* jól fésültek, csupán egy-egy vonásuk vall az általunk ismert és kedvelt íróra. Nem így a SZOFI ÉS A HABÓ. Ennek a könyvnek a közege a borzalom maga. Szofit, az árva kislányt egy holdfényes éjszakán, a boszorkányok óráján

elrabolja az árvaházból egy óriás: benyúl érte az ablakon, és már viszi is magával Oriásországba Szofi attól fél, hogy az óriás fölfalja. Ez nem következik be: az óriás, ellentétben az Oriásországban lakó többi óriással, szelid és barátságos lény, nem eszik embert. A neve is innen van: *Hatalmagos Azonállal Barátságos Óriás*, vagyis HABÓ. Álmodat gyűjt befőttés-üvegekbe, és ezeket az álmodat viszi el éjjelente a gyerekeknek, egy trombitaszerű tölcsérral fújja be nekik az ablakon. A többi óriás is útnak ered minden éjjel a világ különböző tájaira, de ők azért, hogy összefogdosanak és megegyenek annyi embert, amennyivel jól tudnak lakni. Kis híján Szofit is fölfalja a Vértunkoló nevű, tizenhat méter magas, otromba szörnyeteg, mert meghallja, ahogyan a kislány és a HABÓ diskurálnak. A HABÓ a maga poétikus-humanisztikus lényével elűt a többi óriástól. Külseje is más: sokkal kisebb (nyolcméteres), ruhát visel, hatalmas fülével a legkisebb neszt is meghallja. Tárgyakkal berendezett barlangban lakik, tud írni, szeret társalogni. A többi óriás, ha teheti, beleköt, bántalmazza. A HABÓ ugyan kioktatja Szofit, hogy az emberek sem jobbak más élőlényekhez, mint az óriások az emberekhez – de azért egyetért Szofival abban, hogy az óriásokat ártalmatlanná kell tenni. Hála Szofi elmés tervének, a HABÓ készségességének és az angol királynőnek, el is fogják és egy angliai verembe zárják az óriásokat.

A mese fontos műfaji szabályát, a boldog befejezést megtartja Dahl – de ettől még rémtörténet a javából ez a regény. Különösen attól, hogy az ember fölfalása, megzabálása, bekebelezése állandó témája a könyvnek. Bár magát a műveletet direkt módon nem ábrázolja a regény, a szereplők sokszor és részletesen beszélnek az emberevről. Mindenekelőtt az óriások nevei beszélnek naturalisztikus szemléletességgel: Csontrámcsló, Gyerekfaló, Lánycsócsáló, Húshabzsoló, Nyakfacsaró. Egy ízben a HABÓ, másszor a Vértunkoló, majd az angol királynő beszél arról, hogy a különböző nációnkhoz tartozó embereknek milyen az ízük; a HABÓ részletesen beszámol arról, hogy a különböző óriások milyen módszerrel fogják meg áldozatukat. Az iszonyat a könyv lapjain mindennapos jelenségként mutatkozik.

Az ember megevése az egyik legősibb félelmünk s ugyanakkor archetipikus kép: az ellenséges világ általi totális és visszavonhatatlan legyőzetés erőteljes és érzékletes metaforája – nem véletlen, hogy annyi mítoszban és mesében szerepel. Emberevő óriást győz le az emberi okosság az ODÜSSZEIA-ban; a legrettenetesebb büntetésként elevenen eszi Júdást, Brutust és Cassiust az óriás Lucifer Dante ISTENI SZÍNJÁTÉK-ában; sátáni bosszúként saját fiaikat tálalják fel pástétom formájában a szülőknélk Shakespeare rémdrámájában, a TITUS ANDRONICUS-ban. A meggyilkoltatásánál szörnyűbb legyőzetés és teljesebb megsemmisülés az, ha az embert fölfalják. Az emberevő óriás: a kiszámíthatatlan, könyörtelen halál megjelenítése. És éppen ezért: az óriás legyőzése a lehető legnagyobb győzelem.

Dahl könyvében az iszonyat legyőzése több módon történik. Első és legfontosabb az, amiért rémtörténetnek minősítettem: hogy az iszonyatról állandóan és részletesen szó van. Beszélnek róla. Amuról beszélni tudunk, az már nem is annyira rettenetes. A szörny neve és tette: tabu. Ha ki merjük és ki tudjuk mondani, el tudjuk beszélni iszonyat tetteit, már csapdánkba is esett: az emberi ráció csapdájába. „Az irigy szellem csele: a rémület” (ahogyan Szent Ambrus mondja az ESTI IMÁ-ban), a lélek mélyi rettegés már nem vehet erőt rajtunk.

A rémület legyőzésének másik eszköze a humor. Mulatságos könyv Dahl műve: a HABÓ egészen különleges nyelven beszél: szóhibridek hemzsegnék minden mondatában, mint „kiváncsacska”, „hidegesség”, „lázványrűveg”, „zárvaház”. Érdemes egy hosszabb szöveget is idézni:

– *Emberbab létedre azt monddod, hogy hátborzasztó és förtelmes, hogy az óriások emberbabot esznek. Igaz vagy zagi?*

– *Igaz – mondta Szofi.*

– *Közben az emberbabok meg folyton egymást nyiffantgatják. Agyúval lövöldöklük egymást minden héten, és repülőkből hagyigálnak bombát egymás fejére.*

Dahl mindegyik gyerekönyvében kedves deviánsok a főszereplők. A HABÓ is deviáns lény minden tekintetben: nem olyan, és nem úgy viselkedik, ahogyan a rendes óriások.

Autonóm lény – ezért annyira szeretetre méltó. Beszédmódja is a szabadság levegőjét árasztja. A HABÓ ura a nyelvnek – talán ezért tud szép álmot adni, ezért tud megszabadítani a rettenettől, ezért tud megszabadítani az emberevő óriásoktól.

Az emberevők cselekményszerű, tematikus legyőzése tulajdonképpen csak ráadás, a szájak elvarrása, a konvenció teljesítése.

A SZOFI ÉS A HABÓ azzal is kiemelkedik a szerző többi gyerekkönyve közül, hogy mélyen személyes alkotás. Ezt a vonatkozást per sze csak jelzi a könyv. Egy szívszorító ajánlásal: „*Olivia emlékére (1955. április 20.–1962. november 17.)*” A kislány emlékére, akit elragadtott a halál, megalkotja az író a kislányt, aki legyőzi a halált. A regénybeli kislánynak nem élnek a szülei. Az író életre kelti halott gyermekét, és maga lesz helyette halott. A gyász két oldala, mint Esterházy könyvében, A SZÍV SEGÉDIGÉI-ben, de nem beleírva, hanem „*belehallgatva*” (Nemes Nagy Ágnes szava) a könyvbe.

Szabad-e ilyen réműletes, horroros könyvet gyerek kezébe adni? Válaszom: igen, igen, igen.

Igen: az angolszász kultúra ebben sokkal szabadabb, mint a magyar (vö. Carroll: ALICE CSODABORSZÁGBAN; Edward Lear versei) – s ne restelljünk tanulni.

Igen: Bruno Bettelheim szerint a rémtörténetre szüksége van a gyerekeknek; a SZOFI... után hajlandó vagyok hinni neki.

Igen: gyerekeim (tiz- és nyolcéves) *halálósan* élvezték a könyvet (Empirikus bizonyíték, vö. puding, próba, evés)

A fordítás, Nagy Sándor munkája, kitűnő – részletes elemzést érdemelne. Az idézettek kivül egyetlen telitalálatot emelek ki: az óriás nevét. HABÓ: habókos, játékos, gyermeki (babó!); HABÓ: hobó: szabályok fölötti, szuverén, fiatalos; HABÓ: Hobó, Földes László. És ez is kedves asszociáció, legalábbis a számomra, s ráadásul összhangban áll a korábbiakkal.

(Lapzárta után tudatosult: R. D. a közelmúltban meghalt. A Csontkrámcsáló, lám, mégiscsak dolgozik. Isten Önnel, Mester, isten Önnel.)

Tamás Ferenc

KRITIKAPÁLYÁZAT

NYOLCVAN ÉVEL A „TEREMTŐ FEJLŐDÉS” UTÁN

Henri Bergson: Teremtő fejlődés

Fordította Dienes Valéria

Akadémiai Kiadó, 1987. 338 oldal, 150 Ft

Az Akadémiai Kiadó reprint sorozatában Henri Bergson TEREMTŐ FEJLŐDÉS című filozófiai műve 1987-ben jelent meg, pontosan nyolcvan évvel az első francia kiadás után. Reprint – tehát újra kinyomtatták Dienes Valéria fordítását (1930). Hányan vették meg? Hányan olvasták? – kérdések, amelyekre nem tudunk választ adni, nem is nagyon szabad választ keresnünk, mert Bergson ezt megtiltana. A századforduló idején egyike volt azoknak, akik a mennyiség és minőség közé nagyon éles határvonalat húztak. Inkább azt kell tisztán látnunk, hogy marandó érték birtokában vagyunk-e, amikor a könyvet kezünkbe vesszük. Oly sok „nagy mű” tűnt már el a történelem süllyesztőjében – művek, amiket a kortársak világraszóló eseménynek tartottak.

A harmincas évek közepén két magyar író történeti munkával jelentkezett. Babits megírta az európai, Szerb Antal a világirodalom történetét. Bergsonnak, a bölcselőnek mindkettőben néhány nagyon lelkesen fogalmazott sor jut. Szerb Antal szerint Bergson a spekulatív, módszeres gondolkodás elleni lázadásával és az életlendületről szóló tanításával az „*írók és művészek filozófusává vált*”. Lázadása abban állt, hogy az igazán jelentős igazságok felismerését „*az intuíció, a közvetlen szemlélet, a villámszerűen megvilágosító átélés*” művének tulajdonította, tanítása pedig azt juttatja kifejezésre, hogy az élővilágban a teremtő fejlődés érvényesül: „*minden pillanatában magában hordja minden előző pillanat tartalmát, és mégis minden pillanatban valami egészen újat teremthet*”.

Babits inkább az idő fogalmának új meg-